

Kitap Tanıtımı | Book Reviews

International Journal of Mardin Studies
(IJMS), 2021, 2(1), s. 106-111.

**İbrahim Özcoşar, Merkezileşme Sürecinde
Bir Taşra Kenti MARDİN (1800-1900)**
(Kitap Tanıtımı / Book Reviews)

Yüksek Lisans Öğrencisi Menci EYE

İbrahim Özcoşar, *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti MARDİN (1800-1900)*- (Mardin, Şarkiyat Enstitüsü Yayınları, 2009, 220 sayfa).

Mardin ve yöresi, 16. yüzyılda bir sancak durumunda Osmanlı Devleti'ne katılmış, Diyarbakır Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. Burada, merkezi hâkimiyetin yerel güçler ve bağlandığı eyaletler arasında gidip gelmesi 18. yüzyıla kadar devam etmiştir. 16, 17 ve 18. yüzyıllar, Mardin'in idari merkez hâkimiyeti; yerel güçlerin ve devletin atadığı valiler ile eşraf, ayan ve voyvodalar arasında sık sık yer değiştiği bir dönem olmuştur. Bu dönemlerde Mardin, sürekli bir çatışma alanı halindedir. Tanzimat dönemine baktığımızda ise Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçiliği modern anlamda artıracak bir takım düzenlemeler yaptığını görmekteyiz. İdari statü yapılanmasındaki bu değişiklikler neticesinde, mücadelelerin 19. yüzyılın sonlarına kadar devam ettiğini görmekteyiz. Nitekim yaşanan gelişmeler, Mardin'i her açıdan olduğu gibi idari açıdan da etkilemiştir. Mardin'in 19. yüzyıldaki idari sürecinin bu açıdan panoramasını okuyucuya sunan İbrahim Özcoşar'ın kaleme aldığı "*Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti MARDİN (1800-1900)*" adlı tanıtım ve tenkidi yapılan bu çalışma; sunuş, kısaltmalar, önsöz, içindekiler, giriş, sonuç, ekler, kaynakça, indeks ile birlikte üç ana bölümden oluşmaktadır.

Yazar, eserin önsözünde; imparatorluğun doğusunda yer alan Mardin'de, devletin uygulamaya çalıştığı modernleşme/merkezileşme faaliyetlerinin taşra üzerindeki etkilerine dikkat çekmiştir. Bu süreçte yaşanan gelişmelere idari açıdan yaklaşarak, bir yüzyılın modernleşme/merkezileşme açısından değerlendirmesini bizlere sunmaktadır. Yazar, taşrada modernleşme/merkezileşme bağlamında genel bir değerlendirmenin yapılmamış olduğu ve bu anlamda çalışmanın temel noktasını sadece merkezi yönetimin idari alanda uyguladığı modernleşme/merkezileşme odaklı olduğunu özellikle vurgulamıştır. Buna bağlı olarak eserde bahsedilen bilgilerin kente dair her şey olarak algılanmamasının da altını çizmiştir (s.7-8).

Eserin giriş bölümünde yazar; Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da bir uç beyliği olarak ortaya çıkması, imparatorluğa yükselmesi ve yıkılış sürecine kadar kendi iç yapılanmasında karşılaştığı en önemli sorunlardan birinin merkezileşme sorunu olduğunu ifade etmiştir. Bu dönemde, Moğol baskısından kaçan merkezkaç unsurların Osmanlı Devleti'ne sığınarak destek almalarından bahsederek, Osmanlı Devleti'nin devletleşme yolunda önemli adımlar atmış olduğunu vurgulamaktadır (s.3). Orhan Bey, I. Murad, II. Mehmed ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde merkezi otoritenin güçlendirilmesine yönelik yapılan faaliyetler söz konusudur (s.4-6). Celali isyanlarının mutlak merkezîyetçi anlayış üzerindeki etkisini ele almıştır. Modernleşme/merkezileşme kavramlarını açıklayarak, Osmanlı Devleti'nin modernleşme durumunu da eski güce ulaşma arayışı olarak tanımlamaktadır. Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi ile Avrupa modernleşmesini karşılaştırarak, aradaki farkı ortaya koymuş (s.10-12), Osmanlı Devleti'nin genel çerçevede, modernleşme öncesi merkezileşme politikası ve bunun taşraya yansımalarından bahsetmiştir (s.14).

Birinci bölümde yazarın, 19. yüzyılın ilk yarısında Tanzimat Dönemi öncesi Mardin'in merkez idaresine atanan voyvodaların atanma durumları ve yönetimdeki etkileri üzerinde durarak modernleşme/merkezileşme çabaları ve verilen tepkileri ele aldığını görmekteyiz. Mardin'deki yerel güçlerin sürekli bir çatışma halinde olduğunu, bunun merkezi yönetime olumsuz etkilerini ortaya koymuştur. 17. ve 18. yüzyıllarda meydana gelen ekonomik krizlerden doğan göçler, isyanlar ve eşkıyalık hareketleri bütün ülkeyi sarstığı gibi Mardin'in merkezi idaresini de olumsuz bir şekilde etkilemiş olduğunu görmekteyiz. Bu durumların ise Mardin'de aşiret çatışmalarına dönüştüğünü

Makale Gönderilme Tarihi: 31/03/2021, Kabul Tarihi: 11/04/2021.

ve güç dengelerinin idari merkez, yerel güçler ve eyaletler arasında büyük sorunlara neden olduğunu ve 18. yüzyılın sonuna kadar da devam ettiğini belirtmiştir (s.19-22). Bu dönemde yine Mardin hâkimiyeti için çatışmalara ilk kez dâhil olan ve gücünü kentten dışından almayıp merkezi idareden alan *eşraf* kesiminin ortaya çıktığını vurgulamıştır (s.28). Bölgedeki aşiret çatışmalarının kente adeta nefes aldırmadığını, yönetimin sürekli değiştiğini ve kimlerin atandığını detaylı bir şekilde okuyucuya aktarmaktadır. Mardin'deki aşiret çatışmalarının yanında bölge dışında bulunan ve Arap aşiretleri olarak isimlendirilen *Aneze, Şammar ve Tay* gibi aşiretlerin de yoğun baskılarının merkezi yönetimi olumsuz yönde etkilediğini ifade etmiştir (s.36). 19. yüzyılda Mardin'de yaşanan olaylar sebebiyle bağlandığı farklı eyaletlerin (Diyarbakir, Musul, Bağdat) idari merkez üzerinde meydana getirdiği olumlu/olumsuz yönlerini ayrıntılı bir şekilde nakletmiştir (s.42-46).

Tanzimat Dönemi öncesi Mardin'de yaşanan gelişmeler ele alınırken imparatorlukta da yaşananların etkilerine kısaca değindiğini görmekteyiz. Yazar, Osmanlı Devleti'nin artık Avrupa Devletleri'ne karşı güçsüzlüğünü kabul ettiğinin altını çizmiştir. Bununla beraber özellikle III. Selim döneminde modernleşme/merkezileşmeye bağlı yapılan reformların beklenilenin tersi gelişmelere sebep olduğunu izah etmektedir. II. Mahmud döneminde yapılan reformların imparatorluğun hepsini kapsamadığını da dile getirmektedir. Genel anlamda yapılan reform hareketlerinin başarı getirememesinin nedenlerinden bir diğeri de imparatorluğun kendi içerisinde yaşadığı isyanların Avrupa Devletleri'ne yansmasıyla uluslararası sorun haline gelmeleri ve devleti oldukça zor durumda bırakmalarını izah etmiştir. Bunlardan en önemlileri: *Tepedelenli Ali Paşa ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın İsyanları*'dır (s.47-53).

Yazar, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonraki durumu ise Osmanlı Devleti'ndeki merkezi hükümetin gücünü arttırmak, ülkenin ekonomik kaynakları üzerinde merkezi denetim kurmak, taşradaki yerel güçlerin iktidarlarını zayıflatmak olarak tanımlamıştır. Mardin'in, Tanzimat reformlarının kapsamına 1848 yılında alınmış olduğunu belirterek, bölgedeki çatışmaların önüne tam anlamıyla geçilemediği noktasına dikkat çekmiştir. Bölgede yer alan Kürt emirliklerinin ve özellikle Bedirhan Bey İsyanı'nın Mardin'e etkisini ve ortaya çıkan problemleri irdeleyerek ortaya koymuştur. Bunun yanında gayrimüslim cemaatlerin ve Nasturilerin bölgedeki yerel güç unsurları ve merkezi idareyle ilişkilerinin yönetim üzerindeki etkilerini açıklığa kavuşturmuştur (s.54-76).

İkinci bölümde yazar, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte Diyarbakir Eyaleti, Van, Muş ve Hakkari Sancakları ile Cizre, Botan ve Mardin *Kazaları* birleştirilip yeni bir eyalet ve yeni bir idari yapı kurulduğunu ve bu sayede merkezi hâkimiyetin sağlanmaya çalışıldığını söylemektedir (s.80). Yeni kurulmuş olan eyalete atanan valilerin isimleri ve atandıkları tarihler belirtilerek eserde gösterilmiştir. Kürt emirliklerinin ortadan kalkması ile birlikte bölgedeki yerel güç unsurlarının başıboş kaldıkları ve ortaya çıkan sorunları ele almıştır. Buna bağlı olarak bu dönemi *aşiretler zamanı* diye tanımlamaktadır. Ortaya çıkan bu durumun Mardin'in idari yapı üzerindeki etkilerinden bahsetmektedir. Yazar, bu dönemde artık gayrimüslim cemaatlerin tarafsız kalmadıklarını ve kentten yeni idari yapısına olumlu veya olumsuz etkilerini ortaya koymaktadır. Tanzimat'ın ilan edilmiş olmasına rağmen bölgede tam anlamıyla reformların sağlanmadığını bölgedeki hareketliliklerden rahatlıkla anlaşıldığını söylemektedir (s.83). Tanzimat ile birlikte bölgedeki çatışmaları durdurabilmek, modernleşme/merkezileşme adına uygulanması planlanan yenilikleri gerçekleştirebilmek için idari sahada yeni idarecilerin görevlendirilmiş olduğu, çalışmada detaylı bir şekilde verilmiştir. Bunlar kaymakamlar, naibler, müftüler vb. sayılabilir (s.84-89). Mardin'de önemli bir rol oynayan yerel güç unsurların (*Eşraf, aşiretler, gayrimüslim cemaatler*) bölgenin merkezi yönetim üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır (s.98-132).

Üçüncü bölümde yazar, Mardin’de değişen idari yapının ve Tanzimat Dönemi sonrası başlayan meclisli yönetim döneminin Mardin ölçeğindeki uygulamalarını değerlendirmiştir. Bölgedeki yerel güçlerin çatışmaları sebebiyle belli bir kurala bağlı olarak yönetime dâhil edildiklerini, bu durumun merkezi idareye etkilerini irdelemiştir (s.135). İdari ve adli yerel meclislerin kurulduğu, bu meclislere seçilmiş olan geçici ve daimi üyelerin isimlerini, hangi göreve getirildiklerini, seçildikleri yılları ile birlikte tablolar halinde incelemiştir (s.140-149). Meclisli yönetimin yaptığı ilk faaliyetlerden biri de *iltizam usulünü* kaldırmaktır. Bu uygulama ile *Muhassıllık Meclisleri*’nin kurulduğu, bu meclislerin kaldırılmasından sonra ise *Memleket Meclisleri* adında meclislerin oluşturulduğunu belirtmektedir (s.135). Yazar, bu meclislerin, bölgenin merkezi yönetiminde mahkeme görevini gördüklerini ve yaptıkları icraatlara değinmiştir. Bunları takip eden *Eyalet Meclisleri* ve *Küçük Meclislerin* de kurulmuş olduğunu eserde kayıt altına almıştır. 1864-1871 Vilayet Nizamnameleri’nin çıkması ile *Vilayet İdare Meclisleri* açılmış olduğundan bahsederek, görevlerini ayrıntılı bir şekilde okuyucunun istifadesine sunmuştur (s.136). Bölgedeki yerel güçler ile yerel meclisler arasında çıkan çatışmalardan doğan problemleri de ortaya koyduğunu görmekteyiz. (s.134-190).

II. Abdülhamid’in parlamentoyu süresiz tatil edip, anayasayı da askıya almasıyla yeni bir dönem başlamıştı. Özcoşar, bu dönemde yeni idari yapıda değişen güç dengelerini değerlendirerek, II. Abdülhamid’in modernleşme/merkezileşme kapsamlı yaptığı faaliyetleri detaylı çalışma sonucunda ortaya çıkarmıştır. Abdülhamid’in yaptığı faaliyetlerden, Balkanlarda Arnavut Milleti için *Saray Muhafız Alayı*’nı, Doğu Bölgesi’nde Arap aşiretleri için *Aşiret Mekteplerini* ve Kürt milleti için de *Hamidiye Alaylarını* kurduğunu görmekteyiz. Bunları merkeze bağlayıp devletin tamamını korumaya çalışmış olduğu bilgisi üzerinde durmuştur (s.154-155). Yazar, Hamidiye Alaylarının ne olduğunu, aşiretler ile ilişkisini açıklayarak aynı zamanda bu alaylara katılan aşiret isimlerini ve katılan kişi sayılarını da tablo halinde sunmuştur (s.158-170). Yazar, son olarak II. Abdülhamid döneminde Ermeni olaylarını inceleyerek bu olayların uluslararası bir sorun haline geldiğinden bahsederek, sonuç kısmı ile birlikte eseri sonlandırmıştır (s.1173-180).

Eserin ekler kısmında yazar (s.191-200.), 7 belgeyi tarih ve numaraları ile birlikte vermiştir. Bunun yanında eklerden hemen sonraki kısım (s.201-220.), kaynakça ve indeks kısımları yerini almıştır. İndeks kısmında yer alan isimler alfabetik bir sıra halinde verilerek, eser içerisinde rahatlıkla ulaşılmaktadır.

Yazar eserde birçok arşiv belgesi kullanmıştır. Özellikle Mardin’e ait 13 adet şer’iye sicil defterini incelemiş ve salnamelere yoğun bir şekilde yer vermiştir. Bunun dışında eserin içeriğine uygun çok sayıda kitap, tez ve makale gibi bibliyografik eserlere de yer vermiştir. Eser, kaynak bakımından oldukça zengindir. Gerek bölüm başında gerekse bölümlerin sonunda, Mardin’in 19. yüzyıldaki genel görünümünü anlatan (Aşiret reisleri, o dönemdeki zabtiyeler, papaz, Hamidiye Alayları ve aşiret mensuplarına ait görseller) tasvirlerin olması, kaynağın yoğun bir çalışma ile ortaya çıktığını göstermektedir. Eserde vurgulanan kavramlar şunlardır: *Modernleşme ve Merkezileşme Sorunu*, *Modern ve Modernleşme Kavramları*, *Modern Devlet*, *Tanzimat Fermanı*, *Yerel Güç Unsurları*, *İdari Yapı*, *Voyvoda*, *Eyalet*, *Modern Yönetim*, *Nasturilik*, *Misyonerlik*, *Yerel Meclisler*, *Aşiretler*, *Gayrimüslim Cemaatler*, *İslahat Fermanı*, *Vilayet Nizamnameleri*, *Patrikhane Nizamnameleri*, *Meclisli Yönetim*, *Memleket Meclisleri*, *Nizamiye Mahkemeleri*, *İslam Birliği (Panislamizm)*, *Hamidiye Alayları*, *Aşiret Mektepleri*, *Ermeni Sorunu*, *Eşraf vb...*

Sonuç itibarıyla, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda karşılaştığı en büyük sorunlardan biri merkezileşme problemi olmuştur. Devletin doğusunda modernleşmeye yönelik yapılan faaliyetler ilk olarak merkezileşmeyi kapsamaktadır. Osmanlı, hoşgörü politikası ve adaletli yapısıyla isim yapmışken, merkezileşmeye de ilk olarak Orhan Bey döneminde adalet ve yargı organlarından başlayarak bu süreci uygulamaya çalışmıştır. Bu durumda devletin merkezi otorite gücü, merkezileşmenin taşraya yansıtılmış olduğu etki ile ölçülebilirdi. Her ne kadar taşrada devletin merkezi gücü hâkim olmuş gibi görünse de, uygulamada taşranın kendi gerçeği hâkim olmuştur. Osmanlı Devleti modernleşme/merkezileşme uygulamasını elbette ki eski gücüne tekrar kavuşmak için gerçekleştirmek istemekteydi. Bu durum genel olarak yazarın da ifade ettiği gibi eski güce ulaşma arayışı olarak ifade edilmiştir.

Osmanlı Devleti, hem kendi içerisinde hem de Mardin'de merkezileşme sisteminin amaçlarını tam anlamıyla gerçekleştirememiştir. Bunun sebebi de, bölgede farklı güçlerin kendi hâkimiyetlerini kurmak için sürekli mücadele içinde olması, devletin alt yapısının bu duruma uygun olmaması ve yapılması düşünülen modernleşme reformlarının teoriden uygulamaya geçilememiş olmasındandır. Mardin'deki yerel güç unsurları, hiçbir zaman devlete karşı bir çatışma içerisinde olmamışlardır. Kimi zaman birbirlerinin, kimi zaman devletin yanında ve kimi zaman da birbirleriyle çatışma halindeydiler. Tanzimat'ın ilanı ve sonraki süreçte, Mardin'deki yerel güç unsurlarının etkileri tam anlamıyla ortadan kaldırılamasa da, bir nebze azaltılmıştır. Tanzimat'ın uygulanması için önündeki engeller kaldırılarak ortam hazırlanmaya çalışılmıştır. Bölgede merkezileşmenin etkin hale gelmesini istemeyen ve kendilerine bir engel olarak gören Kürt emirliklerinin ortadan kaldırıldığını görmekteyiz. Devlet, bölge asayişini kendi başına sağlayamayacağı için her dönemde yerel güçlere de resmi bir görev ve yetki vermek zorunda kalmıştır. Bu yerel güç unsurlarından bazıları, eşraf, aşiretler, gayrimüslim cemaatler vb. sayılabilir. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile beraber bölgedeki yerel güç unsurlarının yönetim üzerindeki güçleri biraz daha hafiflemiştir.

Osmanlı Devleti, Tanzimat'ın uygulanması ile birlikte yaşanan çatışmalardan kurtulmak ve en önemlisi taşradaki güçlerin etkilerini kırmak adına *vilayet kanunnamelerini* uygulayarak meclisli yönetime adım atmıştır. Osmanlı Devleti her ne kadar yerel güç unsurlarını bu dönemde resmen yönetime katmış olsa da, çatışmaları yine tam anlamıyla durduramamıştır. Devlet, özellikle II. Abdülhamid döneminde yerel güç unsurlarını sadece bölgesel dengeler için değil uluslararası dengeler için de düşünmüştür. Bunun için de *Hamidiye Alayları* kurulmuştur. Mardin'deki birçok yerel unsurun birbiriyle çatışmasının; ideolojik, etnik köken veya dini bir sebep sonucu değil, kişisel hırs, cemaatler arası kırılmalardan doğan sosyal, ekonomik sebepler ve değişen güç dengelerinden meydana gelen çatışmalar olduğu söylenebilir. Rekabetlerde, bir Müslüman gerektiği zaman bir gayrimüslime yardım edip destek vermiştir veya bu durumun tam tersi de olabilmektedir. Nitekim, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin, Mardin'de uygulamaya çalıştığı modernleşme/merkezileşme politikasının etkisi olmuştur. Ancak tam anlamıyla istenilen neticeye ulaşamamıştır. Bu durum ise devletin merkezi bir sisteminin olmayışının yanında, kendi içerisindeki yerel güç unsurlarıyla da devamlı çatışma halinde olmasından kaynaklanmaktadır.

Şarkiyat Enstitüsü Yayınları tarafından neşredilen "*Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti MARDİN (1800-1900)*" adlı bu eser, Şarkiyat Enstitüsü hazırlık faaliyetlerinin ilk yayını olması açısından önem arz etmektedir. Eserde, olumlu yönlerin çok fazla olmasının yanı sıra ufak da olsa izah edilmesi gereken ve esere gölge düşürmeyecek iki olumsuz hususu da, dile getirmek yerinde olacaktır. Bunlardan birincisi, eserin akademik ve bilimsel bir çalışma olması nedeniyle arşiv kaynaklarının

yoğun bir şekilde kullanılmış olmasından kaynaklanmış olacak ki eser ağır bir dile sahiptir. İkinci husus ise buna bağlı olarak eserin her kesime hitap etmemiş olmasıdır. Eserden yararlanmak veya okumak isteyen araştırmacıların, eserin ele almış olduğu dönem hakkında az da olsa bilgiye sahip olmaları, eseri daha iyi anlamalarına yardımcı olacaktır.

Bu bağlamda, Özcoşar'ın titiz bir çalışmasının mahsulü olarak okuyucularıyla buluşturduğu bu çalışması tarih meraklılarına örnek teşkil edecek boyuttadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılının merkezileşme çabaları ve o dönemde Mardin'in idari yönetim durumunu merak eden araştırmacılara ışık tutacak mahiyettedir.

Menci EYE,
Ordu Üniversitesi, Tarih Anabilimdalı, Yüksek Lisans Öğrencisi,
menciii476@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9045-0096.